

C. Sipkes en de wilde planten

Rede, gehouden ter gelegenheid van de uitreiking van de Heimans en Thijssen-prijs te Amsterdam op 17 december 1977, door prof. dr. V. Westhoff, voorzitter van de E. Heimans-Stichting.

Mijnheer de Commissaris van de Koningin, Professor Heimans, Dames en Heren.

Al zult U het hem wel niet aanzien - de heer Kees Sipkes, die wij hier vandaag huldigen, is twee-en-tachtig jaar oud en 'still going strong'.

Nu is Sipkes botanicus, en wel veld-botanicus; en het is sinds lang bekend dat vele botanici een zeer hoge leeftijd bereiken, vooral als ze, tenminste ten dele, actief zijn in het veld, dus de 'scientia amabilis' beoefenen. We behoeven maar te denken aan Hugo de Vries, Carl Schröter, Eduard Rübel, Wladislaw Szafer, Willem Carel de Leeuw, Theo Stomps, en onder de levenden aan J. Braun-Blanquet, R. Tüxen, J. L. van Soest, Jan G. Sloff en last but not least aan ons aller Professor Heimans. Ten dele is dit te danken aan de regelmatige gezonde lichaamsbeweging zonder overdrijving, die

de veldbotanicus kenmerkt: de oude Chinezen wisten al dat rustig wandelen de meest gezonde sport is. Wellicht van meer belang is de liefde voor ons uitzonderlijke object, de natuur, die steeds nieuw is, steeds wisselend, ons telkens voor verrassingen plaatst, en die daarbij in wezen toch ook altijd dezelfde blijft; de individuen, populaties en patronen komen en gaan, maar de soorten veranderen niet, tenminste niet in de loop van een mensenleven.

Nu kan ook een botanicus toch nog op twee manieren oud worden. Toen iemand eens vroeg of de grote Zwitser Eduard Rübel, die toen zijn 90ste levensjaar overschreden had, nog leefde, werd daarop geantwoord: 'Er ist schon längst verstorben, nur weiss er es selber nicht'. Nu, zoiets zal van jou Kees, zeker nooit gezegd worden. Je zult altijd geestelijk en, naar we allen hopen, ook lichamelijk actief blijven, spittend in je tuin, nieuwe groeiplaatsen van de Bokkenorchis ontdekkend, je verwonderend over de vroege bloei van de Parnassia, je ongerust makend over konijnenschade, informatie biedend aan iedereen die er om vraagt, en bezwaren makend tegen het beheer, of juist het achterwege blijven van beheer, van sommige natuurreservaten door sommige beheerders. Een mens is zo jong als hij zich voelt. Dat Kees Sipkes evengoed veertig als tachtig zou kunnen zijn, dankt hij intussen niet alleen aan de veldbotanie, maar zeker ook aan de toewijding van zijn echtgenote, die gelukkig ook vandaag in ons midden is.

Kees Sipkes is een bevoorrecht mens. Niet omdat hij het in zijn leven zo gemakkelijk heeft gehad. Dat is niet het geval geweest, en het is trouwens zeer de vraag of een gemakkelijk leven wel een voorrecht genoemd mag worden. Neen, hij is bevoorrecht door zijn aanleg en karakter. Altijd is hij vol belangstelling voor mensen, dieren en planten. Scherp is zijn opmerkingsgave, groot zijn combinatie-vermogen, snel zijn reactie, en aan ideeën ontbreekt het hem niet. Zo iemand verveelt zich nooit. Hij is

zeker geen rustige, bedaarde natuur; hij kan zich geweldig opwinden en kwaad maken over wat er naar zijn mening verkeerd gaat, verknoeid wordt of ten onrechte wordt nagelaten. Men zou kunnen denken dat ergernis toch niet goed is voor een mens, en in elk geval niet bijdraagt tot iemands levensgeluk. Dat hangt er maar van af waarover men zich druk maakt. Als het om het eigen dierbare Ik gaat, is dat zeker voor niemand plezierig noch gezond. Maar daar is bij Kees geen sprake van. Hij is niet kleinzerig, niet kleinzielig, niet ego-centrisch. Als hij zich opwindt, is dat terwille van anderen, voor de goede zaak, in de eerste plaats voor het behoud en het doeltreffende beheer van de duinen en hun plantengroei. In zijn ijver is hij dan misschien niet altijd even tactisch, maar hij is wel door en door oprecht, en omdat hij meestal ook nog gelijk heeft en bovendien op een ontwapenende manier weet door te drammen, heeft hij voor die goede zaak toch veel kunnen bereiken.

Kees Sipkes is op 22 oktober 1895 in Haarlem geboren, dus in een streek die, zeker in die tijd, en zelfs nu nog, tot de botanisch rijkste en mooiste van ons land behoort: de duinen van Bloemendaal, Haarlem, Santpoort, Velzen en Wijk aan Zee. Het is dan ook niet te verwonderen dat Haarlem meer grote botanici heeft voortgebracht, van de oude Frederik van Eeden tot de jonge Ger Londo, en in die reeks neemt Sipkes een heel eigen en eervolle plaats in.

Ik kan mij niet voorstellen dat iemand een werkelijk goed plantenkenner kan worden, als hij niet van jongs af aan met planten heeft omgegaan en ze al heel jong in alle seizoenen heeft leren waarnemen. Ook Kees Sipkes was reeds als kleine jongen door deze inheemse flora geboeid en probeerde er meer van te weten te komen. Dat was toen enerzijds wel gemakkelijker dan vandaag, omdat wilde planten nog overal in grote verscheidenheid groeiden en bloeiden, maar anderzijds moeilijker, omdat er minder eenvoudig toegankelijke literatuur over onze wilde planten bestond, al dateerde de eerste flora van Heukels reeds van 1883.

Al vroeg hoefde Sipkes zich er niet mee te vergenoegen, de planten op hun eigen spontane groeiplaatsen te observeren. Zijn vader, jamfabrikant, had een aardbeienkwekerij, waarin Kees een hoekje ter beschikking kreeg om er wilde planten in te zetten; dit hoekje werd 'de vuilte' genoemd, omdat de tuinlieden voor deze liefhebberij weinig waardering konden opbrengen. Dat in zo'n wilde tuin overgebrachte soorten soms zó goed kunnen aanslaan dat ze tot een onuitroeibare plaag worden, heeft Kees ervaren toen hij de mooie en interessante Pijpbloem uit de duinen haalde en in zijn tuintje overbracht.

Na een opleiding als kweker, o.m. op de Tuinbouwschool in Aalsmeer en bij de kweker en geneticus Tjebbes in het Gooi, heeft Sipkes van 1925 tot 1945 zijn kwekerij aan de Zijlweg bij Overveen geëxploiteerd. Reeds voordien, op zijn 25ste levensjaar, deed hij een ervaring op die van grote betekenis voor zijn leven en werk zou worden: een reis van drie maanden naar Marokko, waar hij de West-Mediterrane flora leerde kennen en planten verzamelde. Zo'n reis was in die tijd heel wat minder eenvoudig dan tegenwoordig. Kees zou oorspronkelijk met twee vrienden gegaan zijn, op de fiets naar Algiers, met de tent achterop, en met een revolver op zak tegen de rovers. Van die twee vrienden werd de één echter ziek en de andere durfde de tocht per slot van rekening niet aan, zodat Kees die reis op z'n eentje heeft gemaakt. Hij heeft er een heerlijke excursie aan gehad, en zijn revolver is ongebruikt gebleven.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat deze reis door vele andere excursies in Europa gevolgd is, vooral in de Balkan, Frankrijk, Spanje, Engeland en Ierland. In latere jaren had Spanje zijn voorkeur, in verband met zijn recente belangstelling voor het geslacht *Narcissus*. De voordrachten met dia's die Kees over die reizen houdt, zijn een attractie, tot in de Commissie voor een Floristiek van de Kon. Ned. Botanische Vereniging; de meeste lezingen hield hij voor de Kon. Ned. Mij voor Tuinbouw en Plantkunde.

Van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie is Kees juist geen lid meer kunnen worden, omdat hij bij de oprichting reeds 24 jaar oud was; wel heeft hij nog een dozijn kampen van de N.J.N. meegemaakt. Hij is echter al vele tientallen jaren een trouw lid van K.N.N.V., de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, waarin hij reeds in 1922 lid van het hoofdbestuur werd. Op velerlei wijze heeft hij zich voor de K.N.N.V. verdienstelijk gemaakt, zowel door het houden van lezingen, het leiden van excursies en het publiceren in *Natura* als door zijn lidmaatschap van de Regelingscommissie van het Leiderskamp voor Natuurstudie en de Commissie Buitenlandse Reizen. Met dr. Joh. H. van Burkom, leraar in de biologie en vele jaren lang voorzitter van de K.N.N.V. en van het Leiderskamp, raakte hij goed bevriend. Sipkes is thans zowel erelid van de K.N.N.V. als van de afdeling Voorne van deze vereniging.

Doordat de Duitsers in de oorlog de kwekerij in Overveen verwoest hadden, kwam Kees Sipkes blijvend op Voorne terecht. Hij kende Voorne's Duin toen echter al veel langer; al in 1925 had hij de Watergamander, *Teucrium scordium*, ontdekt als een nieuwe soort voor de Nederlandse flora. Nog steeds is Oostvoorne de enige in ons land bekende localiteit van deze atlantische soort. In 1932 had hij op instigatie van de tuinarchitect Verhagen in het landgoed Stekelhoekssduin - thans bezit van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten - landschaps-architectonisch werk verricht, dat wij nu technische natuurbouw zouden noemen en waarmee hij zijn tijd ver vooruit was. Daarbij werd onder meer een duinplas uitgegraven.

In 1945 werd Sipkes door bemiddeling van notaris Lambert landschapsdeskundige bij het Administratiefonds Rotterdam, dat toen dat gedeelte van de duinen van Voorne beheerde dat thans aan 'het Zuidhollands Landschap' toebehoort. Tot zijn pensionering in 1960 heeft hij deze taak vervuld, gedurende één jaar tijds tevens als beheerder van de terreinen van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Zijn be-

langrijkste schepping in die functie was de aanleg van de Tenella-plas, een landschapstuin, botanische tuin, heemtuin of instructief plantsoen, gegraven in 1949 en 1950 op kosten van het Administratiefonds Rotterdam. De tuin heeft een oppervlakte van ca. 3 ha, waarin een duinplas van $\frac{3}{4}$ ha ligt.

De bijzondere betekenis van de Tenellapas wordt echter pas duidelijk in het licht van het tweede grote werk dat Sipkes op Voorne heeft verricht: het natuurtechnische beheer van het duingebied, in het bijzonder van de vochtige duinvalleien. Er zal in ons land wel niemand zijn die het oecosysteem van de vochtige duinvallei zo grondig en uit zo lange ervaring kent als Sipkes. Hij kent vooral de dynamiek van dit systeem, zijn successie van pioniervegetatie tot duinstruweel, de wisselvalligheden die droge en natte jaren met de daaruit resulterende schommeling van de grondwaterstand met zich meebrengen, en bovenal de invloed van de konijnen, met name van de schommelingen in de konijnen-populatie. De ervaring heeft Sipkes geleerd, dat het behoud van de botanisch waardevolle elementen van deze vochtige duinvalleien vereist dat zij deskundig beheerd worden; dat wil in de eerste plaats zeggen dat zij gemaaid moeten worden, jaarlijks, maar niet te vaak. Sipkes is er in geslaagd, deze ervaring niet alleen te propageren, maar ook in daden om te zetten, en in overleg met de toenmalige wetenschappelijke afdeling van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten te bereiken, dat de duinvalleien van Voorne thans inderdaad op doeltreffende wijze beheerd worden. Bijzondere plantensoorten als de Bitterling (*Blackstonia acuminata*), Teer Guichelheil (*Anagallis tenella*), het orchideetje Sturmia (*Liparis loeselii*), de Watergamander (*Teucrium scordium*), de Vlakke Bies (*Scirpus planifolius*), de Vleeskleurige Orchis (*Dactylorhiza incarnata*), de Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) en het Studentenroosje (*Parnassia palustris*) blijven dank zij dit beheer voor het duingebied behouden. Daarnaast is dit beheer ook van belang voor de broedgelegenheid van weidevogels als Kievit en Tureluur.

Bij het beheer van de Tenella-plas is uiteraard een intensiever ingrijpen mogelijk. In dit kader is o.a. de plas in 1976 opnieuw uitgediept. Toch wordt er ook hier naar gestreefd, zo min mogelijk te wieden en er mee te volstaan, enige malen per jaar te maaien. Sipkes is een van de eersten geweest die op grond van zijn ervaring inzag, dat iedere vorm van bemesting voor het leeuwendeel van de wilde flora funest is en dat een voedselarm substraat - in het bijzonder arm aan stikstof en fosfor - een voorwaarde is voor de rijkdom aan soorten van wilde planten. Sipkes past daarom op de Tenella-plas bewust een beheer van verschraving toe. Dit inzicht is in het hedendaags natuurtechnisch beheer gemeengoed geworden, maar dat is slechts een reden te meer om de pionier daarvan nu te eren.

Het voorbeeld van de Tenella-plas vindt thans in de omgeving navolging. Er is een heempark ten zuiden van Spijkenisse op komst, waarvoor men de financiële medewerking van de Shell heeft verkregen.

Er is een duidelijke overeenkomst tussen het heemtuinwerk van Sipkes en dat van de heer J. J. Landwehr, destijds te Amstelveen, aan wie in 1972 op deze plaats de Heimans en Thijsse-prijs werd uitgereikt. Die overeenkomst heeft ook tot samenwerking geleid, een samenwerking die zijn bekroning vond in hun gemeenschappelijk, in 1974 verschenen handboek, getiteld 'Wilde planten-tuinen'. Dit boek brengt ons tenslotte tot een der belangrijkste aspecten van het werk van Kees Sipkes: zijn activiteiten als publicist.

Na een vroeger artikel (1916) onder de titel 'Onze flora in het gedrang', verscheen in 1917 in 'de Levende Natuur' zijn bijdrage 'Indrukken van een gemobiliseerde op Walcheren', waarin hij een belangwekkende orchideeën-vorm, een *Dactylorhiza*, beschrijft. Al van dit begin af blijkt uit zijn werk de voorliefde voor de studie van orchideeën, die hij altijd trouw is gebleven: een tweede overeenkomst met Landwehr. Sindsdien heeft Sipkes vele tientallen artikelen gepubliceerd, de meeste in 'de Levende Natuur' en 'de Boomkwekerij' (later

'Groen' genaamd), maar ook in 'Gorteria' en in allerlei streekbladen, zoals zeer onlangs nog in zijn artikel 'Stoeien met een landschap in het belang van de natuurbescherming' in de kwartaaluitgave 'Zuid-hollands Landschap', 1977.

Verschillende malen hebben waarnemingen van Sipkes er toe geleid, dat nieuwe soorten voor de flora van Nederland en ook van Ierland werden erkend, met name bij de orchideeën. Zo is het voorkomen van de Rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa*) in Nederland voor het eerst door hem gesignaleerd, en wel in 'De Levende Natuur' in 1922; en *Epipactis phyllanthos* is door hem als nieuwe soort voor Ierland waargenomen.

Van de talrijke door Sipkes geschreven artikelen noem ik slechts enkele titels uit de laatste 8 jaren:

'De Winterbitterling in de Maasmond' (1970);

'Verdwijnen en verschijnen van Teer Guichelheil (*Anagallis tenella*) en de mogelijkheden tot behoud' (1970);

'Geven Sneeuwkllokjes nooit zaad?' (1973);

'Het Waterlepelkje in herstel in de Belgische Kempen' (1975);

'Een vreemde groeiplaats van Verspreidbladig Goudveil (*Chrysosplenium alternifolium*) op Voorne' (1976);

'Komen en gaan van *Anacamptis* in Kennemerland in verband met strenge winters en konijnenschade' (1977).

Deze titels geven samen een goed beeld van de richting waarin de belangstelling van Sipkes zich beweegt. Dit betreft niet zozeer de floristiek in engere zin, nog minder de plantensociologie en ook niet in de eerste plaats het natuurbehoud. Wel is het, heel karakteristiek, veldbotanisch onderzoek in de geest van Heimans en Thijsse. Het is een populariserende vorm van geobotanie, en wel van verspreidings-oecologisch en populatiedynamisch onderzoek. Sipkes gaat na hoe die plantensoorten die zijn belangstelling hebben, zich ergens vestigen, waar ze vandaan zijn gekomen en hoe dat in zijn werk is gegaan, hoe de schommelingen in hun populatie te verklaren zijn door abiotische oorzaken als

waterstandswisseling en biotische als konijnenschade, en hoe het mogelijk zou zijn, de levensvoorwaarden voor de betreffende soort ter plaatse te behouden dan wel te herstellen of te scheppen.

Zijn conclusies zijn misschien niet allemaal even verantwoord; zo kan men van mening verschillen over de vraag, in hoeverre nieuwe vestiging toegeschreven moet worden aan migratie van de diasporen dan wel aan ontkieming van zaden die ter plaatse lange tijd gesluimerd hebben; maar dat doet er nu niet toe. Belangrijk zijn twee gezichtspunten: ten eerste, dat in deze publicaties een schat van gegevens is bijeengebracht, des te waardevoller omdat ze

waarnemingen over een langdurige periode betreffen; en ten tweede, dat al deze artikelen in aanzienlijke mate hebben bijgedragen tot de verspreiding van kennis over het wel en wee van onze flora onder vele jonge en oudere belangstellenden.

Zo is Kees Sipkes dan in woord, daad en geschrift een onvervalste en waardige nazaat van Heimans en Thijssse. Het is mij dan ook een voorrecht, Kees, je hierbij de Heimans en Thijssse-prijs te mogen overhandigen, die je zozeer toekomt. Wij hopen allen, dat je nog menig jaar in de gelegenheid zult zijn zowel om van onze geliefde planten te genieten als om daarvan te getuigen.

Varkenskers

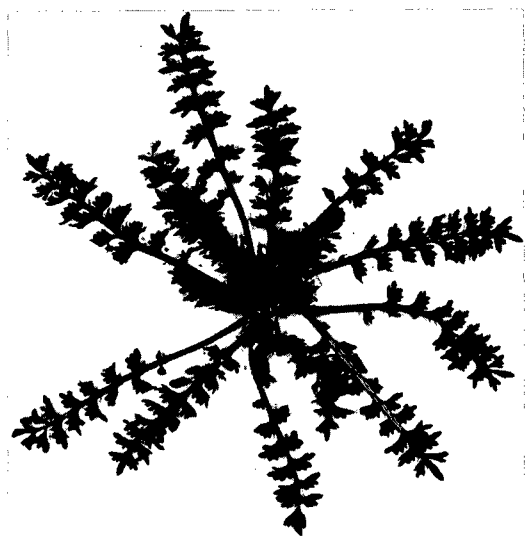
Op een braak liggende strook grond bij een boerderijtje in Rotterdam-Zuid, vond ik in oktober 1965 een crucifeertje, dat bijna niet opviel tussen een jonge vegetatie met veel schijfkamille. Ook fijn verdeelde blaadjes, maar lichter groen, en de vertakte stengels lagen in rozetvorm uitgespreid met de uiteinden iets omhoog gericht. In de bladoksels minuscule trosjes met witte bloempjes, enkele reeds met vruchtjes, twee aan twee aan lange steeltjes.

Het bleek een zeldzame, uit Amerika afkomstige adventief te zijn: de Tweeknops-varkenskers (*Coronopus didymus*). Een zeer toepasselijke naam, en m.i. beter dan Kleine varkenskers, zoals de nieuwe naam luidt.

De plant verspreidt een onaangename geur, en in Leiden bevestigde Dr. van Ooststroom mijn determinatie met: 'Ja, ik ruik het al'. Het vergelijkingsmateriaal in het Rijksherbarium bracht aan het licht, dat *C. didymus* ook gevonden was in Rotterdam-Kralingen. De inzender bleek een goede vriend, die mij later vertelde dat deze plant spontaan in zijn tuin was opgekomen na het inbrengen van nieuw grind.

In oude jaargangen van 'De Levende Natuur' trof ik nog twee meldingen uit Rotterdam, in 1900 en 1903, beide van H. J. Wachter en P. Jansen.

door C. Beukelman

Bladrozet van *C. didymus*

De eerste maal dat *C. didymus* in Nederland werd waargenomen, was volgens de Flora van Oudemans (2e dr. 1872) omstreeks 1826 bij Ubbergen. Nadien ook bij Leiden, Amsterdam, op Schouwen en bij Apeldoorn gezien. In de Zakflora van Suringar (IIe dr. 1913) wordt er aan getwijfeld of *C. didymus* nog wel hier in het wild voorkomt, maar uit 'Mededelingen van de Zuiderzeecommissie' en uit 'Natura' (1930) over de flora van Friesland blijkt, dat *C. didymus* o.a. bij Stavoren en Hindeloopen veel voorkomt en 'zich hier dus goed thuis schijnt te voelen'.